

Слайд 1

Кабардино-Балкарская Республика

Министерство образования, науки и по делам молодежи

Черекский район

2017 год

Конкурс социальных проектов « Детская радиопрограмма на родном языке»

«ЖОМАКЪЛАНЫ СЕЙИР ДУНИЯСЫНДА»

Работа ученика 10 класса

МОУ СОШ №1 с.п. Верхняя Балкария

Атабиева Мухаммата Мурадиновича

Руководитель

учитель балкарского языка и литературы

МОУ СОШ №1 с.п. Верхняя Балкария

Атабиева Зайда Ахмедовна

Содержание (Башлары)

Ал сөз

Хар миллетни жашауунда, бютюн да жазма тиллери кеч кьуралгъан халкълада, фольклорну – халкъны оюм хазнасыны – кьаллай уллу магъанасы болгъанын айтыр кереклиси жокьду. Малкъар-къарачай халкъ ол оюм хазнасын акъылы-эси сыйыннган, адамлыкь кыйматы, умуту, мураты керюннген, ниети, жүрек сыры, сезими да, жарача, ачылып тургъан жырладан бла жомакьладан, таурухладан бла нарт сезледен, ийнарладан бла кюйледен кьурагъанды. Емюрден емюрге сакълай, телюден телюге айта келгенди. Адеп-къылыкь, намыс-сый деген затлагъа табына, дуняда ахшы кьууум эте жашагъанды.

Мен бу тинтиу ишни жомакьланы юсюнден жазгъанма.

Къарачай-малкъар тилде фольклорда жомакьла уллу жерни тутадыла, аланы саны бек кепдю. Аланы кыйсы кычан жарашдырылгъанын арсарсыз айтыргъа, тюз билирге онг жокьду. Аны себепли жомакьланы хар не тюрлюсюне да таза да керти хапарды дерге жарамайды. Аны бла бирге уа, жомакьла халкъны жашауунда, халкъ бла бирге жүрюгендиле. Адамла жашау былай болса эди деп акъыл, умут этгендиле, ол оюмла уа жомакьланы жарашдыргъандыла, аланы батырларын туудургъандыла.

Слайд 2

Алай бла жомакьлагъа халкъны керти жашауундан бир зат да кыатышмайды дерге болмайды. Аз, кеп болса да, жомакьда жашауну бир белгиси жүрөйдю. Ол жомакьны жигитини сыфатында не сюжетинде керюнеди. Кыйсы миллет адабиятта да жомакь бек эрттегили жанргъа саналады. Къарачай-малкъар жомакьла да аллайладыла. Бу иште мен бир-бир жигитле бир жомакьдан башхасына кечгенлерин, жомакьдан жомакьгъа жигитледен сора да жомакь болумла да кечгенлерин, сабийлеге бек сейирлик керюннген, ала суююп окьугъан, тынгылагъан жомакьла жаныуарланы юслеринден болгъанларын, «Айыу, бөрү, тюлкю», «Хан бла чыпчыкь» дегенча жомакьла сабийлени эслерин жүтю этерге себеп

болгъанларын, табийгъат бла иги шагъырейлерине онг бергенлерин ачыкъларгъа сюеме.

Жомакъланы сейир дуниясында

Малкъар-къарачай жомакъланы, магъаналарына кёре, бир къауум жанргъа юлеширге боллукъду. Халкъны жашауу тюрлене баргъаны сайын, жомакъла да, алгъа жарашдырылгъанларыча къалмай, тюрлене баргъанлары белгилиди. Бир тёлюден бирси тёлюге ёте, ала хар жангы тёлюню умутларын, тилеклерин кеслерине сингдиредиле.

Слайд 3

Къарачай-малкъар жомакълада жанрланы алынышыуларын, эсе да бир тюрлю жомакъладан бирси жомакълагъа кёп тюрлю болумла ётгенлерин табаргъа боллукъду. Сёз ючюн, обур жомакълада турмуш жомакъланы шартлары жюрюйдюле. Аны себепли къайсы жомакъ къайсы жанрдан болгъанын жангылмай тохташдыргъан тынч туююдю. Андан сора да малкъар-къарачай жомакълада кёп ёмюрлени хоншулукъда жашагъан Кавказны миллетлерини жомакълары бла бирге келишгенлери, алагъа ушагъанлары да тюбейдиле. Тап, европалы эм азиялы халкъланы жомакълары бла да ол халдадыла. Болса да, хар миллетни жомагъында, халкъны жашагъан жерине, урунуууна, жашау халына кёре, энчиликле болгъаны - ол тёреди.

Кюнчыгъыш эм европалы халкъланы жомакъ эпосларыны мурдорун хайыуанланы бла жаныуарланы юслеринден жомакъла къурайдыла. Бизни акъылыбызгъа кёре, малкъар-къарачай жомакъланы сюзюп къарауну да жаныуарлагъа, хайыуанлагъа аталгъан жомакъладан башласакъ тюз боллукъду.

Бусагъатда аллай жомакъла сабийлени эрикгенлерин кетерирге, аланы булжутургъа айтылгъанча «сабий жомакълача» жюрюйдюле. Болса да, хайыуанланы бла жаныуарланы юслеринден жомакъла бек эрттегилидиле. Аланы бир къауумлары, баям, адам улуну тарыхында класслагъа юлешиниу болгъунчу чыкъгъандыла, мифология бла байламлыдыла. Кёп заманла озуп, халкъны жашауу тюрленгенден сора, жаныуарланы, хайыуанланы юсюнден жомакъла, мифология эм магия магъаналарын тас этип, тамсил халда жюрюп тургъандыла.

Слайд 4

Хайыуанла бла жаныуарланы юсюнден жомакъланы кьурагъан, жарашдыргъан формаларыны ариулукъларына, таплыкъларына кьарагъанда, алагъа классикалы жомакъла деп айтыргъа боллукъду. Ол жомакъла адамны юсюнден болгъан белгили затланы - аны кьылыгъын, тирилигин, толу ангылашыныулу кьргюзтюп кьоядыла, хыйлачылыгъын, кьоркьакълыгъын, кьызгъанчлыгъын д. а. к. кьылыкъларын адамгъа тийишли тюрлю-тюрлю жаныуарланы кьайсысы болса да, бирини юсю бла кьргюзтюледиди. Ма аны себепли уа хар миллетни да жаныуарлны юсюнден жомакъларыны кьеп башхалыкълары болмай, бир бирлерине ушайдыла.

Слайд 5

Малкьар-кьарачай жомакълада жаныуарланы энчи кьылыкълары бек уста суратланадыла. Тюлкю - жомакъны бек баш жигитиди, акьыллыды, амалчыды, хыйлачыды, алдауукъду. Сьез ючюн, тюлкюню энчи кьылыкълары «Тирменчи бла Тюлкю», «Ат, Бьрю, Тюлкю», «Хыйлачы Тюлкю» деген жомакълада ачыкь кььонедиле. Былайда тюлкю кесинден кьарыулу жаныуарланы, адамны да амал бла хорлайды. Бир кьауум жомакълада уа («Ётюрюкчюню кьуйругъу бир тутум») тюлкю кесинден кьарыусузгъа хорлатады. Аны кирпичи хорлайды. «Тюлкю бла Бьдене» деген жомакъда тюлкюню харамлыгъы башына жетеди.

Слайд 6

Жаныуарланы юсюнден кьарачай-малкьар жомакълада жигит болуп, бьрю да иги кесек сагъынылады. Бьрюню суратланыуу кьеп халкъланы жомакъларында бирчады. Ол жутду, огьурсузду, заранлыды, хатачыды, алай ангылаусузду. «Айыу, Бьрю, Тюлкю», «Бир Ат, бир Бьрю, бир Тюлкю», «Ат бла Бьрю». Бьрюню ангылаусузлугъундан хайырланып, кьой бла эчки аны кьоркьутадыла, ат алдайды, ёлтюреди. «Кьой бла Эчки» деген жомакъда эчки бла кьой бьрю баш сюекни кьргюзтюп, жыйын бьрюню кьачырадыла, хатасыз кьутуладыла.

Малкьар-кьарачай жомакълада айыу кьеп тюбемейди. Ол кьарыулуду, мазаллыды, халаллыкь бла ийнаныулукь-аны энчи илишанларыдыла. («Айыу бла Кьарт», «Айыу бла Ит», «Айыу, Бьрю, Тюлкю» д. а. к.).

Слайд 7

Бизни жомакълада жаныуарла бла хайыуанланы шуёхлукълары, ол шуёхлукъ алагъа къалай болушханы суратланады. Бир бирлеринде жаныуар юй хайыуан бла бирге жашап да турады. Шуёхлукъну темасы «Айыу бла Ит», «Къой бла Эчки», «Тана, Теке, Къой» деген жомакълада ачыкъланады. Къарт итге айыу болушады, къойну, эчкини бир бирге халаллыкълары, аланы къаты шуёхлукълары бёрю жыйындан хатасыз къутхарады, Шуёхлукъну багъаламай, аны бузаргъа кюрешген, тана бла къой къыйынлыкъгъа тюшгенде, теке аланы къутхарады, терсликлерин ангылатады. Бизни бир-бир жомакъларыбызда бек къарыусуз жаныуарчыкъ-чичханчыкъ ёртенни, сууну, Аман акъыл бла хорлайды. («Къонгуроучукъ», «Ким къарыулуду?»).

Башда айтханыбызча, бир жанрдагъы жомакъны магъанасы башха жомакъгъа кёчюп жюрюген кезиуле да тюбейдиле. Аллай кезиуледе жомакъны композициясы кючленеди. «Бит бла Бюрче» аллай жомакъладан бириди. Анда къабанны, къушну, тауукъну, киштикни, ийнекни д. а. к. жаныуарланы сыфатлары къураладыла.

Слайд 8

Малкъар-къарачай халкъланы жомакъ эпосларында башха жаныуарла хазна тюбемейдиле. Юй хайыуанладан къой, эчки, ат, ёгюз, ит кёбюрек кёргюзтюледиле.

Жомакъланы аслам къаууму - обур (оборотень, злой дух, ведьма, ведать, ведун - билдечи) жомакъладыла. Ала бек эрттегили, адам улу дуняда бек алгъа жашау этип тебиреген кезиуледе къуралгъандыла. Аны себепли, мифологияны ишанлары ол жомакълада кеслерине орун тапхандыла. Къалай бла дегенде, бурунну адам жашау этер ючюн, табийгъатны кючлери бла къаты кюреш бардыргъанды. Ол а мифологияны мурдорун къурагъанды.

Кесини фольклорунда обур жомакълары болмагъан бир миллет да жокъду. Болса да, жомакъ кесини сюжети бла башха миллетлени жомагъына ушагъанлыкъгъа, хар халкъ жомакъны кесини жашауна бойсундурады. Аны себепли уа, магъаналары бла бирге ушагъан жомакъланы окъуна поэтикаларында, жарашдырылгъан формаларында, жигитлени суратланыуларында талай башхалыкъла, энчиликле тюбейдиле.

Обур жомакъланы бир кѣауумларында жигитле кѣара кюбюр, бичакъ,кѣыпты, таракъ да болушадыла. Ол затланы кючю бла жигит душмандан кѣутулады. Жигит ызындан кѣуугъан душманны аллына таракъ атып, уллу агъач, кѣыпты атып, уллу таула этеди. Алай бла кесини душманындан кѣутулады. Обур жомакълада артыкъ да кеп батырлыкъла кичи жаш-кичи кѣарындаш этеди. Ол бошдан тѣююдю.

Ол болум толусунлай малкѣар-кѣарачай жомакълада да барды.

Слайд 9

Халкъ кесини сѣюмеклигин хар заманда кичи уланнга береди, аны ийнакълайды, махтайды. «Алтын тауукъ», «Кичи кѣарындаш», (не да «Кѣара кѣуш»), «Темирболат», «Кѣарабатыр» деген жомакълада кичи жашла уллу батырлыкъла этедиле. Ала зор кючлени, эмегенлени, желмауузланы,сарыуеклени хорлайдыла. Андан сора кичи кѣарындаш ѣююрде кѣалады, аны намысын сакълайды.

«Бѣжмапах», «Фатимат», «Еге жаш», «Чѣюелди» деген жомакълада айтылгъан еге кѣызы, еге жашны халкъ ийнакълайды. Аны себепли алагъа халал адамла бла бирге, жаныуарла, обурла окѣуна болушадыла.

Малкѣар-кѣарачай халкъны бир кѣауум нарт батырларын («Ерѣюзмек», «Сосурукъ», «Кѣарашауай») ѣююнден таурухлада обур-турмуш жомакъланы сюжетлери тѣубейдиле. Обур жомакъда тѣубеген «Кѣара бугъа», «Кѣара кѣуш» нарт таурухлада да сагъыныладыла.

Малкѣар-Кѣарачай халкъны турмуш жомакъларыны иги кесегине ханла кѣошулуп жѣрюгенлери белгилиди. «Хан кѣошулмай жомакъ болмаз», - деп нарт сѣз барды.

«Хан бла жарлы» жомакъда хан кесин бек акѣыллыгъа санагъанды. «Дунияда болмагъан затланы айтып, мени ким хорласа да, анга жангыз кѣызымы берликме», - деп, усталыгъын эришге салгъанды. Хан аны хорлаялмагъанланы сыртларындан кѣайишлик кѣобаргъанды. Жарлыны эки тамата жашы айтханнга уа хан кѣюлоп кѣойгъанды.

Жарлыны кичи жашы дуняда болмагъан затланы юсюнден уста айтып, ханны хорлайды. Къарындашлары ючюн дерт жетдиреди, къызны алады. «Тауукъну жарлы къалай юлешгенди» деген жомакъда жарлы киши бай хоншусун акъыл бла, тирилик бла, амалгъа усталыкъ бла да хорлайды.

Алай бла турмуш жомакълада жарлыла акъыл бла, уста амал бла кеслеринден кючлюлени дайым озадыла.

Слайд 10

Малкъар-къарачай жомакълада кёсени сыфаты кёп къайтарылады. Кёсе – ол халкъ суймеген образды. Ол хыйлачыды, малкёздю, жазыкъсыныусузду, алдаучуду. «Жашчыкъ бла Кёсе» деген жомакъда жарлы тиширыу жашчыкъны тирменнге жибере туруп: «Жашчыгъым, тирменнге бар, алай, къайда да, хыйлачы, ётюрюкчю Кёсе тирменчи болгъан тирменнге барма», - деп жашына алай юйретеди. «Юч къарындаш бла Кёсе» деген жомакъны сюжети да алайды.

Жашланы аталары ёле туруп: «Не да болсун, Кёсе адамгъа жалчыгъа тохтамагъыз», - деп аманат этеди.

Быллай жомакъланы юсю бла халкъны терсликге, артыкълыкъгъа кез къарамы ачыкъланнганды.

Слайд 11

Ахыр сёз

Къайсы миллет адабиятда да жомакъла бек эрттегили жанргъа саналадыла. Къарачай-малкъар жомакъла да аллайладыла. Сёз ючюн, «Ким уллуду?» деген жомакъ. Бу жомакъда халкъ дуняны жаратылгъанын, аны уллулугъун-гитчелигин, къыйырын-чегин, бийиклигин-теренлигин ангыларгъа итиннгени кёрюнюп турады. Неда «Хан бла чыпчыкъ» атлы жомакъ. Бу гитче жомакъчыкъда халкъны иги къауууму, къыйынлыкъгъа чыдамы, аны ётгюрлюгю ачыкъланады. Жомакъланы быллай къауумлагъа юлеширге боллукъду:

- жаныуарланы юсюнден;
- ажайып жомакъла (удивительный, изумительный, редкостный,..);

- батырланы юсюнден;
- юй турмушну юсюнден.

Жомакъланы бир-бирлери башда сагъынылгъан къауумланы жалан бирини илишанларын жюрютюп къоймайдыла. Аллай жомакъла нартла бла батырланы юслериндендиле. Бу жомакълада бир сейирлик болумда нартла бла эмегенле, батырла, жаныууарла бир бирлери бла кюрешедиле. Неда нарт таурух (къара сёз бла айтылгъан) бла нарт жомакъны араларын айыргъан къыйын ишди. Бир-бир жигитле уа бир жомакъдан башхасына кёчедиле. Жомакъдан жомакъгъа жигитледен сора да жомакъ болумла да кёчедиле.

Хар элни, хар тийрени кесини жомакъчысы болгъанды. Бусагъатда да бардыла элдеде атлары белгили болгъан жомакъчыла. Аллай адамланы тегереклерине сабийле жыйылгъанлай турадыла. Бюгюн жомакъгъа эсин берип тынгылагъан сабийледен бек фахмулусу уа талай да жылдан туудукъларына, къоншу сабийлеге гитчелигинде эшитген жомакъларын айтырыкъды. Алай бла сакъланнгандыла, айныгъандыла ёмюрлени ичинде жомакъла.

Сансыз-санаусуз урушла, эмина-ёлет къыйынлыкъла бизни миллетни тюп этерге жетдирген эдиле. Езге бар онглугъун – къыраллыгъын, жазмасын, жерини адамыны да кебюсюн - тас этгенден сора да халкъыбыз тилин, адетин сакълаялгъанды. Сакълаялгъанды нарт таурухларын, жырларын, айтхылыкъ ийнарларын, жомакъларын. Биз ёхтемленирге боллукъбуз фольклорубуз бла.

Ол бизни халкъны дунягъа къарамыны, туугъан-жашагъан жерини, ич дунясыны да кюзгюсюдю. Ол себепден, хар миллет сыйлы кибик, аны фольклору да сыйлыды.

Слайд 12